

приел поход срещу Ив. Вазов, за да утвърди П. Славейков и Яворов и П. Ю. Тодоров? Какво се оказва днес? Че нашата литература и култура е немислима без Ив. Вазов, че в нашата литература има достойни места за П. Славейков и Яворов, а изхабените сили на д-р Кръстев — печален исторически факт? И днес има критици, които вярват, че могат да наложат автори, които те искат, за които те държат, които отговарят на техния вкус! Аз мисля, че това е сизифов труд. . . Има нещо по-силно от личния вкус — това е нашата правилна литературна политика. И понякога публиката по-добре разбира тази политика, отколкото някои критици. . .

— Остава сега да ми посочиш за пример „Иван Шишман“ — ме клъвна иронично моят приятел.

— Не, ще взема „Тютюн“ на Д. Димов, и Пеньо Пенев, като автор, с цялото му творчество и „За свободата“ на Ст. Дичев.

Млъкнахме. Атмосферата се развали. Спорът изведнъж мина на „лична почва“. Стигнахме до Народния театър „Иван Вазов“.

— Аз отивам на театър — каза той и ми подаде ръка.

— Какво ще гледаш? — запитах аз.

— „Ричард III“, постановка на Вошчерович — отвърна той.

— Аз я гледах — отвърнах аз. — Доскоро мислех, че няма режисьор, който да развали Шекспира, но вече се убедих, че някои „новатори“, които си правят опити само със слаби автори, могат да развалят и Шекспира. . . Милост няма.

— Ще видя сам, — казва той и се запъти с твърди крачки към театъра.

— Пак се проявих като ретроград и консерватор — си казах гласно и се запътих към „Парка на свободата“.

КРИТИЧЕН МОНОЛОГ

от Ст. Ц. Даскалов

За мене казват, че не съм обичал критиката. Не съм се вслушвал в нея. Но кой ли пък обича критиката! И коя ли критика не слушам аз? Неведнъж съм чувал между колеги: имаме ли въобще критика днеска? Принципна, задълбочена, която да те накара да правиш преценка и изводи. Винаги изниква въпросът — кой е този, който е седнал да те съветва? Какво знае и откъде го знае — от живота ли, от книгите ли, от мълвата по кафенетата или от предубежденията на литературните островчета? Мнозина в разговори твърдят, макар че нямат смелостта да го заявят открито, че ние днеска нямаме такава критика, която да изследва обективно, да преценява справедливо нашата съвременна литература, та да оставим настрана онова, което някои са си внушили, че трябва да я водят и ръководят. Имената на неколцината утвърдени критици напоследък не се свързват много с творби на сегашни писатели. Като че ли се загубиха в своите проф- и членкорски участия. Достатъчно е да се отвори литературно списание или вестник, и ще се убедим, че с критика на съвременни творби се занимават най-посредствени любители, публицисти, журналисти и

всякакви всезнаещи „исти“. Те често утвърждават онова, което народът не утвърждава или обратно — премълчават или отричат туй, което народът утвърждава. Неведнъж се е стигало до едно противоречие между критици и народ. Критиците се очертаха като книжници, откъснати от живота, вместо да вървят напред, те изостават от неговите конфликти и проблеми, измененията му изучават от вестниците и докладите. На теория признават, че трябва да познават живота и те — критиците, а не само писателите. Иначе как ще открият доколко вярно е отразен животът? А на практика се получава обратното. Те пишат за всичко — и което знаят, и което не знаят. Поставяйки се над творците, те правораздават, без стеснение и угризение по всички посоки. И с такова чувство на високомерие и славолубие, че само да ги засегнеш, веднага излизат с дълги защити на своята чест. Ако наругават някой писател и той рече да отговори, ще кажат: „Ето какъв е, липсва му чувство за скромност, сам говори за себе си. Цитира се. Вика на помощ героите си!“ А като дойде ред до тях, те откриват цели дискусии, превръщат страниците на списанията на бойни полета. Не били разбрани, не били цитирани точно мъдростите им, била извъртяна мисълта им, били унижени пред обществото. И се редят дълги и предълги самозащити, целта на които е да се самоизтъкват, да пошумят, та дано им се обърне повече внимание. Така се родиха дискусии за един-кой си и срещу един-кого си. Приканя се цялата наша писателска общественост да прави референдуми за Мульо или за Пульо, зер ако не вземем отношение по този въпрос, ще мрем. Излиза, че етиката е нужна само за писателите, но не и за критиците. И щом като това е така, кой ще слуша такава критика?

Напоследък критиката се отдели от базата си. Напусна действителността и полетя в едно празно пространство без посока и цел. Четеш и ти става смешно. Уж за определен автор говорят, за дадена книга споменават, а пък приказките им не се отнасят за тая книга и за тоя автор. И ако смениш само имената, може да се отнесе и за други. Стана модерно да се пише не за автора и творчеството му, а критикът да си пише по свои схеми, да се мъчи да набутва автора като в ярем, да го зажегли. С някои автори успяват, възсядат ги и на гърба им си правят всякакви словесни разходки. Ала с други някои по-биковити виждат много мъка да ги вхомотят. Изглежда е по-лесно да си „изприкаже“ онова, което си е наумил или насъбрал оттук-оттам, отколкото да прозре в творчеството на писателя и покаже какъв е той. Стана модерно да бляснат някои повече с чужди мисли, предадени като свои за сметка на писателите. Ако за по-младите това е някак си допустимо, — тази кресльовщина и това изхвърляне е болест на младостта, то цяла редица вече зрели мъже, издали по две-три книжки, все още бягат от литературната действителност и разсипват плява по страниците на вестниците и списанията, в които няма никакво зрънце. Е, как искате писателите да гълтат плявата им, да се превръщат на преживни добичета. Че и те, писателите, обичат зрънцето, житеното зрънце, дори и когато не е смляно биха го схрупвали. Писачите забравят, че всеки един писател може да напише по-хубаво рецензия за друг, отколкото тях. Защото много по-добре разбират тънкостите на творческия процес.

Като става дума за разложението на критиката, пред мене се открива една заблатена местност, в която бръмчат много комари. Критиката напоследък е затънала в едно такова мочурище, че не може да се измъкне, въпреки апелите от всякъде: „Измъквай се, критико, че загиваме без тебе. Няма кой да ни отвори очите за хубавото, за високото художествено майсторство. Ти единичка, ти баща и майка, ти вожд и учител наш, вдигай се

на крака, че без тебе няма свят. Никое голямо художествено произведение не се е родило без тебе и няма да се роди!“ Но тя не само че не чува плачущите писатели, ами и тях дърпа в калта. Такъв един егоизъм във века на социализма! Уж има благородна задача да подпомага творците, да посредничат между тях и читателите, но как ще стори това, когато тя няма голямата обич към творците. Ние знаем критици като Георги Бакалов, Тодор Павлов и други, които са спорили помежду си и с авторите, но никога не са загубвали тая голяма обич. А днеска с най-лека ръка някой си Сульо може да нацапа отгоре до долу някого и да крещи като смахнат: „Ама че го изтумбих! Демаскирах го за вечни времена, завързах го на позорния стълб. Той не е такъв, какъвто го мислите и какъвто си въобразява. Като с трион прерязах високото му самочувствие. Атомна бомба хвърлих върху неговата измамна популярност. Ха сега да видиме кой ще го чете! Ето го негодникът, измамникът. Храчете по него и играйте юдинско хоро, да не смее ред да напише вече без мене! Не го жалете! Огън по него, талантивия бездарник! С фалшиви ценности е купувал обичта ви. Край!“

Ако ли пък писателят не клюмне, нов организиран огън ще се посипе от пушкала, скрити в социалистическия мрак.

Хулиганството в литературата не е от вчера. Един литературен критик, покойник вече, издаде преди десетки години брошура на тая тема. Но докато хулиганството някога в буржоазното общество се смяташе за естествена рожба на системата, то днеска не е и не може да бъде законородено дете на народната ни власт. То е пришълче, дошло да размирва, да скарва, да сплетничи, да разрушава. Навсякъде нашата власт го преследва. Единствено в литературата то се шири безнаказано. Някой си самозванец може така да оплюе когото си ще и за това няма отговорност пред никого. То, хулиганството, си е намерило и оправдание, и покровители: „Защо ще ме гоните? Кой има право да посегне на свободата ми. Та аз стоя на здрави социалистическо-реалистични позиции, боря се за високо майсторство и художествено изящество. Стига са ни поднасяли само голи идейни, народностни и пр. огризки.“ То наистина добре се е барикадирано зад групи и групички, оттам най-удобно замерва с камъни. Негови покровители са често завеждащи и зам.-завеждащи в някои редакции, чуват го го като зло куче, което им е нужно да го пускат тук и там. Всеки като вземе пост в литературата, обръща идейната линия в лична, създава си кръг, който я провежда. Групата действа добре тогава, когато в нея влизат сдружени и верни, т. е. плюли си в устата, с развит нюх и силно зрение, ловки, измъкващи се от всякакви уловки, атакуващи, сразяващи, маскиращи се и играещи на обективност или пък притворни като семинаристи и послушници. Когато ще се пише за някого, разузнавачите трябва да установят кой е той, към коя група принадлежи, засягал ли е в миналото, настоящето и издавал ли е намерение за в бъдеще да вземе критично отношение към главния, зам.главния и заведелите. Ако се установи, че той е благонадежден, то за него ще се напише благосклонно. А ако е пък склонен да сътрудничи на групата и поддържа линията на главния, то написаното ще бъде още по-благосклонно. А пък ако се завербува, то критиката ще излезе превъзходна, както се полага на придворен. Ние нямаме дворци и царски особи, но придворна критика имаме. На всички е известно един такъв критик с небългарско име, което не споменавам, защото замиришава на нещо, дето не е за приказки. Той не само, че пише с възхвала за главния, но и бди във всяка статия първо да бъде написано нещо похвално.

за него, че после да се открие огън по другите. Той спазва винаги стълбицата, протокола на августейшите. Дори и да не е писал на съвременна тема шефът му трябва да бъде споменат на първо място. При всеки преглед ежегодно; ежемесечно, във всеки брой на списание или вестник за вътрешна и външна консумация, придворните критици спазват стълбицата. В църквата има 12 апостоли, но 12-те им евангелия се четат само на велики петък през нощта всичките. У нас се четат във всяко списание, всеки месец, всеки брой. В църквата има 12 апостоли за всички църкви, но у нас всяко списание има свои 12 апостоли. Спомням си: „Жили двенадцать разбойников, жил Кудияр атаман“ но не е работа сега за песни, а до... истини.

Истина е, че нашата литературна критика значително изостава от литературата ни. Тя едва крета след опашката ѝ, и гълта като магарето прахуляка. Литературната критика стана частна собственост на някои „главни“. Взеха я на изполица като някогашни чорбаджии. Едно време Кирил Христов нарече един критик „литературен слуга“. Не знам дали е бил един единствен тогава, но ми се струва, че днес се навъдиха много литературни слугари. Младите ратайчета в това отношение са за награждаване. Тяхното съревнование е възхитително. Достатъчно е да им каже чорбаджията: „Давам дванайсет сребърника, плюс творческа командировка да усмъртиш оня тип, който ме ухапа и написа фейлетон срещу редакцията! Разбира се, признай му там нещичко като талант, а после го изкорми! Ако ножът ти не е досатъчно остър, ела тук, в редакцията е точилнята. Няма вече брусове, а модерна точилня! Шмиргели действуват тук. За една минутка наточват мозъка, та пуска искри!“

И се получава вместо битка за принципи и идеали, нещо като круговая порука, барикади за лична слава и величие. Нещо от гангстерските групички на Тексас, които събарят и възкачват президенти в литературата.

Хулиганщината и снобизмът в литературната критика се посрещат най-различно. Едни ги награждават, защото те си имат представители в някои звена. Други се усмихват съчувствено. Някои тържествуват, защото са усмъртени противниците им и е възтъжествувала групата им. Мълчат бездушно ония, които не са засегнати, пазят се да не би да дойде техния ред на отрицание и изваждане от стълбицата. Обаждат се плахо тук-там някои, озъртайки се десет пъти, преди да прошушнат дали не са проследени, за да осъмнат една ранна утрин с детрониране.

Е, не е леко да си под мерника на хулиганщината. Докога ще властвува това пришълче от щата Тексас на културния фронт у нас? Не зная. Истина е, че нашата литературна критика вместо да воюва с буржоазното влияние, пренася го под формата на нещо ново, подновява като новаторски стари вехтошарски схващания и се показва неспособна с тия „антикритични“ схващания да оцени съвременната българска литература.

Ето защо някои писатели, пък и аз не слушаме тая критика. Тя никога не ме е вдъхновявала. Никога не съм чакал критик да ме учи как да пиша. Такава критика ми говори на чужд език и естествено не може нищо да ми помогне. Аз съм бил и ще бъда против книжниците и фарисеите в литературата. Нямам власт да ги изгоня от храма на изкуството, където са се набъкали и търгуват. Но с камшика на словото, ще ги пляскам, когато ми падне случай като тоя. Навъдиха се хора, духовно бедни, които като нямат друга работа, се заеха с литературна критика и като напечатаха тук-там някакви статийки, току си въобразиха, че са нещо повече от Белински (те вече и Белински не признават, окото им гледа на другадел!) и

с дръзка самонадеяност взеха да правораздават. Използвайки нуждата от сериозна, дълбока, принципна критика, те се врат насам-натам, ловко плават из подмолите на нашето литературно съвремие, знаят добре законите на търсенето и предлагането. Напоследък един такъв критик все за новото село приказва, а пък сиромашкият, не е помирился село. Все това му е в устата — новите хора не са с калпаци и потури. Като че ли някой е луд, та не види, че не са такива, камо ли пък да ги изобразява. И той дава наставления, които писателите на новото село ще изпълнят тогава, „когато еврейин се върне от жътва“, както казва поговорката. Друг един, цигуляв и беломуляв, щръкнал като празен клас, заскача из голямата нива на българския език като скакалец и със сврачи крясък възвести от страниците на едно списание: „Вижте, вижте, аз набрах шепа житни зърна!“ Когато погледнахме вместо житни зърна, той изсипа глушина. И остана провиснал като ледунка под стрехата на българската литература. Трети един писа не другаде, а тук, във вашето списание приблизително така за един писател: Видях го в клуба на журналистите как се прозина и каза: — Щом се прозявам, зимата ще е люта! . . . И после обобщава, прави някакви невъзможни философски изводи, пренася автора на деветото небе и го прави мъдрец и светец. Мисля, че никой писател няма нужда да му приписват халюцинации, нужни за прехраната на някои объркани глави. Главното тук е, че литературната критика, като бяга от живота, бяга от литературната действителност, все повече се откъсва от принципност и идейност и се хлъзга по пътеките на измамата и фалшификацията. Ако се направи проверка, ще се види, че повечето от пророческите писания на тия критици не са се сбъднали. Напротив, те са опровергани от живота и времето. Те имат краткотраен живот всред една върхушка, която се нуждае от сензации. Но това е преходно. Тоя трус е локален, усещат го само по-горните етажи на литературните групи. Долу той никого не засяга.

Народът и не знае за него. Тия писания излизат халосни. Нито убиват авторите и книгите им, нито пък засягат читателите. Порасналият народ, кален някога в революционните битки и сега в социалистическото строителство, възправя снажен духовен ръст и взима въпроса за критиката в свои ръце. Народът някога не е давал оценки, че после да се отрича от тях, не е създавал догми, че после да ги разрушава. Това са вършили само критиците. Той премина много школи, само на една е чужд — на снобизма, хулиганството и фалшификацията. Той познава творците по техните произведения и съди само по тях; без да се интересува какъв пост заемат. Народът го интересува доколко е показан той и величавата му борба за идването на все по-хубав утрешен ден. И си казва думата — защо му харесват тоя автор и тия книги, какво е вярното и невярното, къде му гложди и кое го вълнува. От срещите си с ония, за които пиша, аз съм научил много неща, уча и ще уча. Преработвал съм книгите си само по бележки на читатели, които единствено са ме убеждавали в правотата си. Защото са били искрени. Читателите пораснаха значително през тия години и аз им вярвам, когато събрани като народ, казват: това ми харесва и това не ми харесва. Те несамо правят сверка дали жизнената правда е отразена, но могат и да казват как е отразена и превърната в художествена. А какво е предназначението на критиката, ако не това — да види как по своему писателят е отразил живота с цялата му сложност. И щом народът може да казва и да доказва вече това, макар и в неписана форма — народ, когото води и възпитава Комунистическата партия вече половин век, защо да не го смятам за най-честния, най-принципния, най-верния критик!